

Юрій Копчак,

кандидат економічних наук, доцент,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ)

Yuriy Kopchak,

Candidate of Economics, assistant professor,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk)

Олена Хрущ,

кандидат психологічних наук, доцент,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ)

Olena Khrushch,

Candidate of Psychology, assistant professor,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk)

Лілія Копчак,

старший викладач,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ)

Liliya Kopchak,

Senior teacher,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk)

УДК 159.9**ВПЛИВ ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА І СПОСОБУ
ГОСПОДАРЮВАННЯ НА ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЇ ГОРЯН****INFLUENCE OF ENVIRONMENT AND METHOD MANAGING
THE FORMATION OF PSYCHOLOGY HIGHLANDERS**

В статті обґрунтовується ідея впливу природного середовища, у даному випадку гірського, на спосіб господарювання і формування особистості. Саме від навколишнього природного і соціального середовища, способу господарювання, традицій і звичаїв, культури життєдіяльності і спілкування залежить формування психології горянина, його менталітет.

Ключові слова: горянин, етнічна психологія, гірське середовище, вплив, господарювання, менталітет, самоповага, власна гідність, сталий розвиток.

In the article the idea of the influence of the environment, in this case, the mountain, the way management and identity formation. It is from the natural and social environment, process management, customs and traditions, culture and communication activity depends on the formation of psychology Highlander, his mentality.

Keywords: Highlander, ethnic psychology, mountain environment, impact, management, mindset, self-respect, dignity and sustainable development.

В статье обосновывается идея влияния окружающей среды, в данном случае горной, на способ хозяйствования и формирование личности. Именно от окружающей природной и социальной среды, способа хозяйствования, традиций и обычаев, культуры жизнедеятельности и общения зависит формирование психологии горца, его менталитет.

Ключевые слова: горец, этническая психология, горная среда, влияние, хозяйствование, менталитет, самоуважение, чувство собственного достоинства, устойчивое развитие.

Постановка проблеми. Соціально-економічний, освітньо-культурний розвиток будь-якого регіону залежить не тільки від суми та кількості фінансово-матеріальних вкладень в нього, але й від рівня якості його жителів.

У поняття «якість населення» ми вкладаємо як стан здоров'я людей, їх санітарно-гігієнічну культуру, тривалість життя, так і характерологічні особливості, соціально-психологічний стан, ціннісні орієнтації, глибину розуміння та перспективи розвитку. До поняття «якість» ми відносимо також рівень розвитку культури людей, позитивних звичаїв і традицій, вміння цінувати і розвивати те, що дане природою та отримане від попередніх поколінь.

Вивчення психологічних особливостей горян, у тому числі відмінних, найбільш властивих їм рис характеру, за роки тоталітаризму якщо прямо не заборонялось, то мало характер відкритої зневаги. Дана проблему вважалась такою, що не вартує наукового дослідження. Тоді офіційно панували неприйнятні для народу ідеологічні догми про злиття націй «в одну історичну спільність – радянський народ». Відгомін того часу відчувається і сьогодні у формі євроазійського об'єднання «братніх народів» колишнього Союзу.

Все це ми уже проходили і пам'ятаємо, що такі ідеї на практиці призвели до припинення наукових досліджень своєрідності різних етносів, до недооцінки вивчення впливу природних чинників на спосіб господарювання та формування особистості. Етнопсихологія, що успішно розвивалась у 20-30 роках ХХ ст., в тоталітарний період була у забутті. Не досліджувались особливості етнічної самосвідомості, своєрідності почуттів, світосприймання і світорозуміння численних етносів, що проживали в Карпатських, Кримських, Кавказьких горах. Замовчувались найяскравіші ознаки психології горян: волелюбність і сміливість, загострене почуття власної гідності і повага до гостей та інших людей, витривалість і працелюбність тощо.

Більше того, під натиском антиукраїнської державно-бюрократичної системи навіть у фундаментальному історико-етнографічному виданні «Гуцульщина» [1, с. 257] не знайшлося місця для розділу, який би висвітлював своєрідність психології однієї з найбільш колоритних і чисельних етнічних груп, жителів верхів Українських Карпат – гуцулів.

Виклад основного матеріалу. За складністю ландшафту та умов проживання: найвищі вершини Українських Карпат, найскладніші крутосхили, найстрімкіші гірські ріки, найбільші перепади температур, найнебезпечніші перевали та бездоріжжя, найкоротші весна і літо та найдовша зима, розріджене і бідне на кисень повітря високогір'я – все це та багато іншого не може не впливати на формування характерів, вірувань, звичок, способу господарювання і діяльності людей гір.

Саме тут найменше придатної для обробітку землі, розвинутих підприємств, що породжує безробіття і його наслідок – традиційну сезонну міграцію, яка призводить до складних соціально-демографічних процесів.

І як феномен – в цих складних природних і соціальних умовах горяни вміють жити і творити. Вони не тільки зберегли унікальну культуру, трудові традиції, але й успішно розвивають народно-етичну, пісенну та ужитково-мистецьку творчість, оригінальні звичаї і традиції, багатий духовний світ.

Метою даної статті є розкриття взаємозв'язків людей і гір, що так важливо для розуміння певних закономірностей впливу гірського середовища і способу господарювання на психіку горян. Це необхідно як для подальшого розвою всього кращого, що є у горян, так і для покращання їх життя за умов сталого розвитку Карпат.

У наш час в умовах складних глобалізаційних процесів, потужного впливу на свідомість і психіку людей масової культури в багатьох регіонах відчувається втрата духовних зв'язків, ідентичності зі своїм етносом, нацією, народом.

Горяни стійко переборюють ці впливи. Багато сучасних дослідників, таких, як М.Лаврук, М.Влад, Ф. Гамор, В. Химинець розкривають різні види життєдіяльності горян – працю, побут, культуру, освіту тощо, вказують на ті трансформації в психології горян, що відбуваються під впливом соціально-економічних змін.

В останні роки у зв'язку із значними змінами у сфері виробництва і споживання, екологічними проблемами, які виникають через неврегульованість відносин між інтенсивним економічним розвитком і піклуванням про збереження природи, все гостріше постають питання сталого розвитку того чи іншого регіону.

Сьогодні у світовій практиці найбільше уваги приділяється сталому розвитку тих регіонів, які ще багаті на незабруднену питну воду, чисте повітря, потужні лісові масиви, первозданну флору і фауну. Такими регіонами є гірські масиви багатьох країн світу, де є ще що зберегти і розвивати.

Людство поволі приходять до розуміння того, що природа не є невичерпною і нею не можна користуватись необмежено. Стало очевидним, що зміни природи в процесі нерозумного користування нею мають незворотний характер.

Постало завдання збереження і сталого розвитку гірських регіонів, а, відповідно, і зміни психології ставлення до природи як жителів Карпат, так і багато численних підприємців, користувачів природних ресурсів, туристів тощо.

На нашу думку, процес сталого розвитку починається з виховання у дітей гуманістичного, природозберігаючого ставлення до природи, що ґрунтується на здоровому глуздові, на народних звичаях і традиціях. Саме в сім'ї і школі в свідомість дитини закладається розуміння і тверді переконання в необхідності зберігати природу. Навички природоохоронної поведінки з роками стають рисою характеру особистості. В характері починають домінувати такі утворення, як відповідальність, бережливість, економність у використанні природних ресурсів, зрештою, люди добрішають у своєму ставленні до природи. В період ранньої юності уже формуються поняття,

що й сама людина є не лише витвором і частинкою природи, а й її поцінову, творцем і охоронцем, усвідомлює зміст висловлювання Р.Штейнера: «Що добре для природи, те добре для людини».

У значній мірі психіка людини визначається способом її діяльності, господарювання. Не може бути людина вільною в тому суспільстві, де вона не вільна економічно, не вільна у своїй господарській діяльності. На жаль, як за попереднього (радянського) суспільного устрою, так і сьогодні зусилля окремих органів державної політичної влади спрямовані на формування рабської психології у цих волелюбних і гордих людей. Окремі чиновники, а то й цілі організації від імені держави створюють різні перешкоди, породжують всілякі приписи, ліцензії, побори, щоб горяни не могли чесною працею забезпечити добробут собі і своїй сім'ї. Залежність від «шматка хліба», латочки землі чи сінокосу, від клаптя паперу, за яким треба тижнями і місяцями «виходити ноги» керівними коридорами сільської, районної чи міської влади, негативно впливає не лише на психіку людей, але й на стан їх здоров'я і матеріального життя.

Для менталітету горян характерне особливе осмислення природи та ставлення до неї. Між ментальністю і ставленням людей до природи існують тісні і непрості взаємини. Люди залежать від природи, природа – від людей, що добре для природи, те добре і для людей. На це звертали увагу ще давньогрецькі мислителі. Гіппократ, наприклад, фізичну і психічну своєрідність народів пояснював специфікою їх географічного положення та кліматичних умов. Форми поведінки людей та їх звичай відображають природу країни, зауважував він. Припущення про те, що південний і північний клімат неоднаково впливає на організм, а значить, і на психіку людини, висловив Демокріт.

Географи й історики, починаючи з Геродота і до нашого часу, підкреслювали особливості характеру українського народу, в тому числі жителів Карпат, виділяючи в останніх такі особливості, як вільнолюбність, працьовитість, емоційність, хоробрість, шляхетність, незалежність [2, с. 247].

З розвитком міжнаціональних взаємин, утворенням світового ринку з'являється ряд прогресивних ідей про те, що народи відрізняються один від одного певними духовними рисами, своєрідними відтінками в звичках, в образному сприйнятті навколишньої дійсності, побуті, традиціях тощо. Коріння цих особливостей намагалися знайти в матеріальних факторах. «Широке розповсюдження в соціології того часу отримав географічний напрям, суть якого полягала у визнанні кліматичних та інших природних умов як головного фактора розвитку людського суспільства, тобто в неправомірному перебільшенні ролі географічного середовища в житті народів. Цю теорію, як відправну ідею, використовували багато філософів та соціологів в своїх спробах пояснити, чому неможливо знайти в світі два народи абсолютно однакових за своїми етнічними, психологічними ознаками, побутом і культурою» [3, с. 13].

Відомий представник географічної школи в соціології французький просвітитель XVIII ст. Ш.Монтеск'є вважав, що «спільний дух» нації, тобто духовний склад і спосіб мислення (за теперішнім розумінням – ментальність), цілком визначається умовами географічного середовища.

Сучасні дослідники етносу і географічного довкілля як цілісного явища Толстоухов А.В. і Стоян С.П. стверджують, що у зв'язку з уже наявними знаннями у царині досліджень менталітету неможливо абсолютизувати роль кліматичних та природних умов у процесі його формування, проте й не варто цей аспект недооцінювати [4, с.147].

Вплив природи на ментальність людини в логічній послідовності самого процесу ще на початку XX ст. показав видатний український природознавець Тутківський П.О. Він писав: «Через рельєф, ґрунти, гідрографію і клімат поверхні є впливи на флору, а через неї – і на фауну, а через усі ці елементи ландшафту і на побут, культуру, сільське господарство, екологічну і духовну діяльність людини» [5, с.287]. Тому ми дотримуємось думки, що на формування ментальності в такій специфічній етнотериторії, як гуцули, не можуть не вплинути сили природи.

Надмірний соціологізаторський тиск, політичне насильство однієї «керівної і спрямовуючої» рили не дали змоги розвинути тим дослідженням, де природа і людина являли собою нерозривну єдність.

З давніх-давен по високогір'ю розселялись люди сміливі, сильні і незалежні. Боротьба із силами природи, специфічна система виховання, що ґрунтувалась на засадах етнопедагогіки, трудових традиціях і народних звичаях - все це формувало почуття незалежності і власної гідності.

На формування психології горян значно впливали і специфічні для них сімейно-побутові умови. У горян традиційно після одруження діти отримували певну економічну незалежність – рано починали самостійно вести господарство. Почуття господаря породжувало самоповагу і власну гідність.

З дитячого віку як хлопчики, так і дівчатка відчували свою потрібність. Вони мали свої чіткі обов'язки. Добровільне їх виконання схвалювалось дорослими. Це формувало відповідальність, почуття господаря, а разом з цим і почуття власної гідності, що і сьогодні в ментальності гуцулів високо цінується.

Легенди про опришків, а це були найхоробріші легіні, стверджують, що вони не знали, що таке страх, не боялися ні холоду, ні ворогів. Їх душі не сприймали чужих порядків. Вони дотримувались віками усталених законів гір. Місцеві люди завжди шукали у них порятунку і захисту.

Етнопсихологічні експедиції, проведені у гірських селах Косівського і Верховинського районів, дозволили встановити ряд цікавих закономірностей щодо підвищеної самоповаги, «гоніру» гуцулів, як кажуть у с. Яворові Косівського району. Однією з них є те, що почуття власної гідності більше розвинуте у жителів, які мешкають далі від центру села, на присілках, в рідконаселених місцевостях. Не так часто відвідуючи центр села, люди, йдучи туди, одягають кращий одяг і взуття, переживають позитивне емоційне піднесення, свого роду ейфорію. Як показують спостереження, вони більш стримано, з явною самоповагою ведуть себе у громадських місцях, без метушні і поспіху, що властиве міським жителям, з підкресленою гідністю підтримують розмови на господарські, морально-етичні та суспільно-політичні теми.

Саме з почуття власної гідності пов'язані обґрунтування горянами своїх невід'ємних прав на окультурені ними колись ліси, полонини і сіножаті, які були у свій час захоплені у них під час поміщицьких та інших експансій. При будь-якій владі горянин завжди намагався бути незалежним господарем. До чужої влади – панської, польської, австрійської, московської – ставився з недовірою.

В с. Кривопілля Верховинського району від старих людей ми записали оповідь, що колись, давним-давно гуцули жили орлиним життям. Високо. Вільно. Тому їх душа прагне свободи.

Михайло Ломацький у нарисі "Верховино, світку ти наш" пише, що за часів Довбуша не було в горах бідних. Сам Довбуш вважав бідність пороком лінивства. Горяни, з їх високорозвинутим почуттям власної гідності, вважають, що здорова, працездатна людина бідною не повинна бути. Це участь калік, немічних, самотніх перестарілих.

Для етнопсихології цікавим джерелом є духовний світ гуцулів, їх уявлення про дух і душу. Цікаві роздуми з даного питання етнографа Христини Стебельської, висловлені нею у статті "Йой, а де я буду?".

Говорячи про те, що душа для гуцулів – це дух і що зі смертю людини душа не зникає, а довго затримується над ліжком померлого, перевтілюється в квітку чи дерево, дослідниця це вірування пояснює тим, що "життя гуцула проходить серед природи, а в природі все кудись і в щось переселяється".

Можна не погодитися з автором вищенаведеної цитати, що "гуцули – люди настрою та емоцій, які переважають розум", але справедливим є її твердження про те, що в натурі гуцула більше індивідуального, ніж соборного, він полюбляє розмовляти з власною душею. Це тому, що нема з ким "ляси точити". На думку Х.Стебельської, у гуцулів "є потяг до відокремленого сімейного та господарського життя, і це визначає коло друзів і душевні симпатії. Споріднені гуцульські душі у великому гурті розчиняються" [6, с.49].

Життя і діяльність у пересіченій гірськими хребтами і стрімкими ріками місцевості, перебування в складних, що різко змінюються, кліматичних умовах при дефіциті кисню на верхів'ях гір, короткого літа тощо справді формують витривалих людей, загартованих гірськими умовами і способом господарювання.

Разом з тим, ми спостерігаємо далекі від ідеалізації психологічні особливості горян: "гострий" характер, нетерпимість до іншої думки, невизнання влади, невинуватості і зтяжна гнівливості; злопам'ятність, що межує із помстою; не завжди обґрунтована наполегливість, що переходить у непереборну впертість; потаємна заздрість; хворобливе переживання можливих зазіхань на клаптик власної землі; підвищена вразливість, що викликає різку зміну психічних станів; нехтування моральними сімейними устоями, насторожено-підозріле ставлення до незнайомих тощо.

Як позитивні риси характеру горян, так і негативні особливості їх психології пояснюються не стільки успадкованістю, генними механізмами впливу на психіку, скільки умовами проживання, способом господарювання, культурно-історичними традиціями.

Висновки. Психологія жителя гір формується з раннього дитинства як під впливом гірського довкілля, так і соціальних інституцій – сім'ї, школи, місцевих громад, залучення дітей до потужних видів традиційного господарювання, звичаїв, традицій етносу тощо.

Чимало з названих вище чинників, особливо соціальних, не є сталими. Хоч і поволі, але умови життя в горах змінюються. Науково-технічні, інформаційно-комунікативні технології все більше й настирливіше позначаються на способі господарювання, взаєминах, світобаченні і світорозумінні жителів гір. Усе це не може не вплинути на їх психологію, характер поведінки, спосіб життя і мислення.

Сьогодні на допомогу людині гір приходить техніка. Ручні пили, які в народі називають "Дружба-два", замінили бензинові та електричні, ручну меблярку замінили фугувальні та рейсмусні станки, замість тартака – стрічкові пилорами тощо. У ставленні людини до природи з'явилися технічні посередники, що полегшують працю і підвищують її ефективність. Замість кінної тяги – трельовочні трактори, автомобілі-самонавантажувачі. На будовах електронно-імпульсні прилади, електропідіймачі тощо. В побуті горян все більше використовуються електричні та електронні прилади, засоби, що полегшують працю і життя людей.

Дефіцит спілкування та інформації, що традиційно викликався значними відстанями сусідства, певною мірою заміняється телевізійною, а в багатьох випадках і новітньою інформаційно-комунікативною технікою, системою Інтернет.

Нові умови породжують нові соціальні відносини, нові погляди на життя і працю, на ставлення до природи, що не може не вплинути на формування нової психології горян. Тому характеризувати сьогоdnішнього горянина баченням його великими дослідниками Я. Головацьким, М. Коцюбинським, Ю. Федьковичем, О.Кольбертом буде так само неправильно, як не визнавати цивілізаційних впливів на спосіб життя і діяльності в горах.

Консервативне, поезійно-романтичне уявлення дослідників XVII – XIX століть про горян, переоцінка впливу традицій на їх психологію, намагання реанімувати звичай старовини якщо і не наносять відчутну шкоду, проте не сприяють і успішному розвитку молодого покоління, формуванню його психології.

Відроджувати потрібно дух, духовність, усвідомлення своєї ідентичності з етносом, розуміння власної ролі, значення культурно-історичної цінності минувшини, а предмети побуту, одяг, що все більше набувають сценічного, ніж ужиткового характеру, необхідно шанувати як культурне надбання предків, розвивати.

Молодь тягнеться до сучасної культури. У неї інша психологія. Перефразуюмо прекрасний вислів поета: нове життя нового прагне не тільки слова, але й нового бачення, розуміння світу і себе в ньому.

Змінюються соціальні умови, але незмінними залишаються гори, ландшафтно-кліматичні умови та залежні від них люди і їх життєдіяльність, що в сукупності своїй обумовлює психологічні особливості горян.

1. Гуцульщина. – Київ: Наукова думка. – 1987. – С. 257-258.
2. Січинський Володимир. Чужинці про Україну / В. Січинський. – Прага, 1942. Перевидано. – К.: Довіра, 1992. – С.247.
3. Хрущ В. Історія розвитку етнопсихологічної думки та поглядів на національно-психологічні явища // Етнічна психологія. За ред. Л.Е.Орбан, В.Д.Хруща. – Івано-Франківськ. Прикарпатський університет імені В. Стефаніка, 1994. – С.13.
4. Толстоухов А. Філософія природи. Монографія. / А. Толстоухов. – К.: Парапан, 2006. – С. 147.
5. Тутківський П. Загальне землезнавство. / П.Тутківський. – К.: Держвидав України, 1927. – С. 286-287.
6. Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження. – Київ: Наукова думка, 1987. – С. 230-231,258.
7. Стебельська Х. Йой, а де я буду // Україна. / Х.Стебельська. – 1993. – № 11. – С.14-16.